

Hart der duisternis

Joseph Conrad

Inhoudsopgave

I	11
II	53
III	90

Voorwoord

In het hart van de duisternis

Weinig moderne literaire werken hebben hun onheilspellende kracht zo hardnekkig behouden als *Hart der duisternis* (Heart of Darkness) van Joseph Conrad. Meer dan een eeuw na de eerste verschijning blijft de novelle zich verzetten tegen de geruststelling van een eenvoudige uitleg. Men heeft haar gelezen als aanklacht tegen de koloniale

verovering, als psychologische tocht naar de donkere gebieden van de menselijke geest, als bespiegeling over beschaving en barbaarsheid, en als onderzoek naar de taal zelf — naar de verhalen die mensen bedenken om geweld, ambitie en angst te verhullen. Elk van die lezingen belicht iets wezenlijks in Conrads werk; geen enkele put het uit.

Hart der duisternis verscheen voor het eerst in 1899, in een tijd waarin de Europese koloniale expansie vaak werd voorgesteld in termen van vooruitgang, handel, beschaving en morele plicht. Conrad had de koloniale wereld echter niet alleen leren kennen uit kranten, politieke redevoeringen of geografische rapporten. Hij had haar zelf gezien. In 1890 reisde hij naar Congo en diende er korte tijd als officier op een rivierboot. Die ervaring greep hem diep aan. Wat hij daar aanschouwde — het systeem van uitbuiting, het lichamelijk lijden van Afrikanen, de wanorde en de hypocrisie

achter de retoriek van de Europese onderneming — bleef hem bij lang nadat hij was teruggekeerd.

Toch is Hart der duisternis geen documentaire van die reis. Conrad zet historische ervaring om in iets vreemders en duurzamers. Congo is tegelijk een geografische werkelijkheid en een symbolisch landschap. De rivier is een weg naar het binnenland van Afrika, maar ook een tocht naar een steeds onzekerder moreel terrein. De wildernis is tastbaar aanwezig, uitgestrekt en beklemmend, en lijkt tegelijk te onthullen wat de beschaving verbergt. In het centrum van het verhaal staat Kurtz, een man wiens reputatie hem zo volledig voorafgaat dat hij, nog voordat hij verschijnt, minder een mens lijkt dan een verzameling geruchten, verwachtingen en stemmen.

De tocht naar Kurtz wordt ondernomen door Charles Marlow, een van Conrads belangrijkste vertellers. Marlow is geen doorzichtige waarnemer en geen alwetende gids. Hij herinnert zich, aarzelt, duidt, herziet, en worstelt om ervaringen over te brengen die de gewone taal te boven gaan. Zijn verhaal bereikt de lezer slechts indirect: Marlow spreekt tot een groep luisteraars aan boord van de Nellie, voor anker op de Theems, terwijl een andere verteller zijn relaas optekent. Die gelaagde bouw is wezenlijk voor de novelle. De gebeurtenissen komen nooit zuiver of onmiddellijk tot ons. Ze bereiken ons via herinnering en vertelling, al gevormd door tijd, onzekerheid en de beperkingen van het waarnemen.

Zo maakt Conrad het vertellen zelf tot onderwerp van zijn novelle. Marlow deelt niet slechts mee wat er gebeurde; hij botst keer op keer op de onmogelijkheid anderen te laten begrijpen wat er gebeurde. Er zijn ervaringen, suggereert hij, waarvan de betekenis zich niet zonder meer van het ene bewustzijn naar het andere laat overdragen. Woorden naderen ze, zonder ze geheel te bezitten.

Die moeilijkheid geeft Conrads proza zijn eigenaardige sfeer. Beelden doemen op uit nevel, schaduw, stilte, hitte, duisternis en twijfelachtig licht. Voorwerpen verschijnen en verdwijnen voordat

hun betekenis zich laat vastleggen. Mensen worden van verre gezien of teruggebracht tot gebaren, stemmen, silhouetten en flarden van gesprekken. Het verhaal schrijdt voort, maar de helderheid neemt niet vanzelf toe. Integendeel: hoe dichter Marlow zijn bestemming nadert, des te wankeler worden de morele categorieën om hem heen.

Op het eerste gezicht lijkt de novelle een vertrouwde tegenstelling te bouwen tussen beschaving en wildernis. Europa staat voor orde, instellingen, techniek en geschreven idealen; het Afrikaanse binnenland geldt voor de Europese personages als onbekend en bedreigend. Conrad holt die tegenstelling gestaag uit. De agenten die in naam van de beschaving spreken, zijn vaak belachelijk, onbekwaam, hebzuchtig of wreed. De retoriek van verheven idealen bestaat naast de uitbuiting. Bestuurlijke orde leeft naast chaos. Mannen die zichzelf als vertegenwoordigers van de vooruitgang zien, worden deelnemers aan vernietiging. De vraag wordt geleidelijk niet meer of de beschaving de barbaarsheid kan overwinnen. Een verontrustender mogelijkheid dient zich aan: dat het onderscheid zelf minder stevig is dan wie het inroept graag zou geloven.

Kurtz belichaamt die ineenstorting met buitengewone intensiteit. Hij treedt het verhaal eerst binnen via zijn reputatie. Men noemt hem begaafd, welsprekend, succesvol, uitzonderlijk. Verschillende personages stellen zich verschillende versies van hem voor. Hij is idealist, ivoorhandelaar, intellectueel, kunstenaar, toekomstig leider, probleem, genie. Lang voordat Marlow de man zelf ontmoet, is Kurtz tot een idee geworden. Die opeenstapeling van identiteiten is van belang, omdat Kurtz meer vertegenwoordigt dan individuele verdorvenheid. Hij is het product van zowel idealen als begeerten. Zijn val laat zich niet verklaren als de loutere omvorming van een deugdzame Europeaan tot een wilde. Conrad maakt de zaak aanzienlijk verontrustender. Kurtz beschikt over intelligentie, vorming, welsprekendheid en idealen — juist de eigenschappen die de Europese samenleving met verfijning verbindt. Geen daarvan

blijkt toereikend om hem in toom te houden wanneer de uiterlijke grenzen wegvallen.

Zijn tragedie werpt daarmee een van de centrale vragen van de novelle op: wat blijft er van de moraal over wanneer de instellingen, gewoonten en verwachtingen die het menselijk gedrag gewoonlijk reguleren, zijn weggenomen?

Voor Conrad is duisternis nooit louter geografisch. Ze laat zich niet eenvoudig op een kaart aanwijzen en toewijzen aan één continent of één volk. De novelle begint en eindigt niet in Afrika, maar op de Theems, in het zicht van Londen, dat zelf ooit een verre grens van de Romeinse wereld was. Marlow herinnert zijn luisteraars eraan dat ook Brittannië ooit gold als een van de duistere randen van de bekende wereld. Beschaving is historisch, niet absoluut. Rijken rijzen op, leggen hun talen en waarden op, en verdwijnen weer.

De titel krijgt daardoor meerdere betekenissen. Het 'hart' kan geografisch zijn en het binnenland aanduiden waarnaar Marlow reist. Het kan psychologisch zijn en wijzen naar die gebieden van menselijk verlangen die onder het gewone sociale bestaan verborgen blijven. Het kan politiek zijn en de gewelddadigheid blootleggen die in koloniale stelsels schuilgaat. En het kan filosofisch zijn en de grenzen van menselijke kennis zelf aanduiden. De duisternis is nooit geheel uitwendig.

Die dubbelzinnigheid verklaart voor een deel de opmerkelijke doorwerking van Hart der duisternis. De novelle heeft bewondering, ongemak, kritiek, herinterpretatie en felle discussie opgeroepen. Haar behandeling van Afrika en Afrikanen is voor de moderne discussie over het werk bijzonder belangrijk geworden. De invloedrijke kritiek van de Nigeriaanse romancier Chinua Achebe dwong lezers te kijken naar de manier waarop Afrika in Conrads verhaal functioneert, en naar de mate waarin Afrikaanse personages de psychologische en talige complexiteit wordt onthouden die Europeanen wel krijgen. Andere critici hebben juist Conrads onthulling van koloniale wreedheid benadrukt, en zijn

stelselmatige ontmanteling van de morele retoriek waarmee het imperialisme werd gerechtvaardigd.

Die perspectieven hoeven niet te worden uitgewist in de jacht op één definitief oordeel. Het blijvende belang van Hart der duisternis ligt mede in haar vermogen de lezer naar moeilijk terrein te dwingen. Een historisch geïnformeerde lezing moet zowel de verwoestende voorstelling van Europees koloniaal geweld erkennen als de vragen die de voorstelling van de gekoloniseerde mensen oproept. Conrad ernstig lezen betekent het werk niet beschermen tegen kritiek, en het evenmin reduceren tot de vooronderstellingen van zijn tijd. Het betekent aandacht houden voor de spanningen die de tekst bevat en voor de argumenten die hij blijft uitlokken.

De historische achtergrond is onmisbaar. Het koloniale stelsel dat Conrad in Centraal-Afrika aantrof, was geen abstract avontuur buiten de Europese samenleving. Het hing samen met Europese markten, regeringen, investeerders, technieken en ambities. Ivoor, dat in de novelle zo vaak wordt genoemd, is daarom meer dan een exotisch handelsartikel. Het belichaamt de economische begeerte waaromheen de zogenaamde beschavingsonderneming zich organiseert. Achter verheven verklaringen schuilt economische exploitatie. Achter bestuurlijke taal schuilt bezit. Achter de retoriek van de vooruitgang schuilt vraatzucht.

Conrad begreep de gevaarlijke kracht van de retoriek. Kurtz zelf is bovenal een man van woorden. Zijn stem fascineert wie hem omringt. Zijn welsprekendheid laat grootse idealen en verschrikkelijke werkelijkheden in hetzelfde morele heelal bestaan. Taal kan waarheid onthullen, maar haar ook verhullen. Een van de meest verontrustende trekken van Hart der duisternis is het gemak waarmee uitbuiting zich een edele woordenschat eigen maakt.

Die zorg reikt verder dan de specifieke geschiedenis van het negentiende-eeuwse imperialisme. Conrad vraagt hoe mensen wat zij begeren voor zichzelf en voor anderen rechtvaardigen.

Instellingen scheppen een taal; individuen nemen die over; geweld wordt bestuur, hebzucht wordt vooruitgang, verovering wordt plicht. De politieke kracht van de novelle is onlosmakelijk verbonden met dit wantrouwen jegens de taal.

Toch zou het beperkend zijn Hart der duisternis alleen als politiek document te lezen. Conrad is evenzeer begaan met eenzaamheid, identiteit, waarneming en de breekbaarheid van het zelf. Marlows reis stelt hem bloot aan extreme vormen van menselijk gedrag, maar verandert ook zijn verhouding tot de wereld waarnaar hij uiteindelijk terugkeert. Na bepaalde ervaringen kan de vertrouwde samenleving zelf vreemd aandoen. Een gewoon gesprek wordt moeilijk. Aanvaarde waarden lijken minder vast. De reis eindigt dus niet eenvoudig omdat de reiziger thuiskomt.

Dat is een van de redenen waarom de novelle de structuur van een afdaling heeft, en niet die van een conventioneel avontuur. Marlow reist geografisch naar binnen terwijl het verhaal psychologisch naar binnen reist. De beweging naar Kurtz wordt een beweging naar confrontatie: met koloniaal geweld, met menselijke begeerte, met de sterfelijkheid, en ten slotte met de ongemakkelijke mogelijkheid dat de duisternis die in een ander wordt ontdekt, niet geheel vreemd is.

Conrad weigert die confrontatie gemakkelijk te maken. Hij biedt geen eenvoudige morele formules die Kurtz, Marlow, Europa, Afrika, de beschaving of de wildernis zou kunnen omvatten. In plaats daarvan geeft hij de lezer onzekerheid. Beelden keren terug zonder tot één betekenis te stollen. Licht kan evenzeer bedriegen als duisternis kan verschrikken. Stilte kan leegte suggereren of oordeel. De wildernis kan vijandig lijken, onverschillig, of eenvoudig buiten de categorieën die buitenstaanders haar opleggen.

Die dubbelzinnigheid is geen zwakte van het verhaal. Zij is een van zijn ordenende beginselen. Wie Hart der duisternis voor het eerst binnentreedt, moet daarom de verleiding weerstaan te snel naar één sleutel tot het boek te zoeken. Conrads novelle beloont aandacht

voor tegenspraak. Let op wat personages zeggen en wat hun daden onthullen. Let op de terugkerende verwijzingen naar ivoor, stemmen, schaduwen, mist, rivieren, kaarten, machines, stilte en licht. Let op hoe vaak Marlow zijn eigen uitspraken nuanceert en hoe vaak kennis via gerucht komt in plaats van door directe waarneming. Let vooral op de afstand tussen de taal van de beschaving en de werkelijkheden die in haar naam worden voltrokken. In die afstand ligt een groot deel van Conrads betekenis besloten.

Meer dan een eeuw is verstreken sinds Marlows stem de lezers voor het eerst bereikte, en toch blijven de vragen rond die stem verontrustend herkenbaar. Wat gebeurt er wanneer macht ver van toezicht opereert? Hoe gemakkelijk kan economische begeerte zich als moreel doel vermommen? Welke beperkingen van menselijk gedrag komen voort uit overtuiging, en welke slechts uit omstandigheden? Hoe scheppen samenlevingen verhalen die hun toestaan uitbuiting als noodzaak of deugd te beschouwen? En wat gebeurt er wanneer iemand iets ontmoet dat de geruststellende taal van zijn wereld niet langer kan verklaren?

Conrad geeft geen comfortabele antwoorden. In plaats daarvan neemt Hart der duisternis de lezer mee aan boord van een schip, een verhaal in, een rivier langs, naar een man wiens naam geleidelijk onlosmakelijk verbonden raakt met de vragen die hem omringen. De fysieke tocht wordt steeds innerlijker, tot geografie, geschiedenis, moraal en psychologie samenvallen. Het resultaat is een werk waarvan de duisternis niet eenvoudig de afwezigheid van licht is. Het is onzekerheid: de ruimte waarin vertrouwde onderscheidingen ons niet langer beschermen, waarin edele woorden op brute feiten stuiten, en waarin de vreemde aan de rand van de beschaving, verontrustend, begint te lijken op wie naar hem kijkt.

Dat is het gebied waarheen Marlow reist.

En het is het gebied waarheen Conrad de lezer uitnodigt.

I

De *Nellie*, een kruisjacht, lag voor anker zonder dat haar zeilen ook maar bewogen. Het vloedwater was opgekomen, de wind was vrijwel gaan liggen, en aangezien wij stroomafwaarts moesten, zat er niets anders op dan voor anker te gaan en te wachten tot het tij keerde. De brede monding van de Theems strekte zich voor ons uit als het begin van een eindeloze waterweg. In de verte vloeiden zee en hemel naadloos in elkaar over, en in de heldere ruimte leken de getaande zeilen van de met het tij mee opdrijvende schuiten onbeweeglijk te staan in rode groepen scherp gepunte zeildoeken, hier en daar glanzend van de gelakte sprieten. Een nevel rustte op de lage oevers, die zich naar zee uitstrekten en in een vlakke verte verdwenen. Boven Gravesend was de lucht donker, en verder landinwaarts leek die duisternis zich samen te trekken tot een sombere schemering die roerloos boven de grootste en machtigste stad ter wereld hing.

De Directeur van de maatschappijen was onze kapitein en gastheer. Wij vierten keken met genegenheid naar zijn rug terwijl hij voor in de boeg stond en naar zee tuurde. Op de hele rivier was er niets dat ook maar half zo zeemansachtig oogde. Hij leek op een loods, en voor een zeeman is een loods de betrouwbaarheid zelve. Het was moeilijk te geloven dat zijn werk niet daarbuiten lag, in het lichtende estuarium, maar achter hem, midden in die dreigende duisternis.

Tussen ons bestond, zoals ik geloof ik al ergens heb gezegd, de band van de zee. Die hield niet alleen onze harten bijeen gedurende lange perioden van afwezigheid, maar maakte ons ook verdraagzaam tegenover elkaars sterke verhalen — en zelfs tegenover elkaars overtuigingen. De Advocaat — de beste kerel die men zich kon wensen — beschikte, dankzij zijn vele jaren en vele deugden, als enige over een kussen op het dek en lag op het enige vloerkleed. De Boekhouder had al een doos dominostenen tevoorschijn gehaald en bouwde gedachteloos constructies met de

stenen. Marlow zat helemaal achteraan met gekruiste benen tegen de bezaansmast geleund. Hij had ingevallen wangen, een gelige teint, een rechte rug en iets ascetisch over zich; met zijn armen langs zijn lichaam en de handpalmen naar buiten gekeerd leek hij op een afgodsbeeld. Toen de Directeur ervan overtuigd was dat het anker goed hield, kwam hij naar achteren en ging tussen ons zitten. Loom wisselden we enkele woorden. Daarna viel er stilte aan boord van het jacht. Om de een of andere reden begonnen we niet aan het dominospel. We waren in een peinzende stemming en voelden ons tot niets anders in staat dan rustig voor ons uit te staren. De dag liep ten einde in een serene, stille en wonderbaarlijke glans. Het water schitterde vredig; de hemel, zonder één vlekje, was een welwillende onmetelijkheid van onbezoedeld licht; zelfs de nevel boven de moerassen van Essex leek op een doorschijnend, stralend weefsel dat vanaf de beboste hoogten landinwaarts neerhing en de lage oevers in transparante plooien hulde. Alleen de duisternis in het westen, die boven de bovenloop hing, werd met de minuut somberder, alsof zij vertoornd was over de naderende zon.

En ten slotte zakte de zon in haar gebogen, nauwelijks merkbare daling steeds lager en veranderde van stralend wit in dof rood, zonder stralen en zonder warmte, alsof zij plotseling dreigde uit te doven, dodelijk getroffen door de aanraking van de duisternis die boven de mensenmenigte hing.

Meteen veranderde het aanzien van het water, en de sereniteit werd minder stralend maar dieper. De oude rivier lag in haar brede bedding rimpelloos onder de vallende avond, na eeuwen trouwe dienst aan het volk dat haar oevers bewoonde, uitgespreid in de rustige waardigheid van een waterweg die naar de verste uiteinden van de aarde voerde. Wij keken naar de eerbiedwaardige stroom, niet in de felle gloed van een korte dag die komt en voorgoed verdwijnt, maar in het verheven licht van blijvende herinneringen. En inderdaad, voor iemand die, zoals men zegt, met eerbied en liefde "de zee heeft bevaren", is niets gemakkelijker dan op de benedenloop van de Theems de grote geest van het verleden op te

roepen. De getijdenstroom gaat onophoudelijk heen en weer, beladen met herinneringen aan de mannen en schepen die hij naar de rust van het vaderland of naar de zeeslagen heeft gedragen. Hij had alle mannen gekend en gediend op wie de natie trots is, van Sir Francis Drake tot Sir John Franklin, allen ridders, met of zonder titel — de grote dolende ridders van de zee. Hij had alle schepen gedragen waarvan de namen als juwelen fonkelen in de nacht van de tijd: van de *Golden Hind*, die terugkeerde met haar ronde flanken vol schatten, bezocht werd door Hare Majesteit de Koningin en zo de reusachtige legende binnenging, tot de *Erebus* en de *Terror*, die op weg gingen naar andere veroveringen — en nooit terugkeerden. Hij had de schepen en de mannen gekend. Vanuit Deptford, Greenwich en Erith waren zij uitgevaren — avonturiers en kolonisten; schepen van koningen en schepen van kooplieden van de beurs; kapiteins, admiraals, duistere indringers in de handel met het Oosten en aangestelde "generaals" van de Oost-Indische vloeten. Op zoek naar goud of roem waren zij allen over deze stroom vertrokken, met het zwaard en vaak ook de fakkel, boodschappers van de macht van het land, dragers van een vonk van het heilige vuur. Welke grootheid was niet met de eb van deze rivier naar het mysterie van een onbekende aarde gedreven!... De dromen van mensen, het zaad van staten, de kiemen van wereldrijken.

De zon ging onder; de schemering viel over de stroom en langs de oevers begonnen lichten te verschijnen. De vuurtoren van Chapman, een driepotig gevaarte dat op een modderbank stond, straalde fel. Scheepslichten bewogen door de vaargeul — een grote beweging van lichten die op- en neerwaarts voeren. En verder naar het westen, boven de bovenloop, bleef de plaats van de monsterlijke stad onheilspellend tegen de hemel afgetekend: een dreigende duisternis in het zonlicht, een rossige gloed onder de sterren.

"En ook dit," zei Marlow plotseling, "is ooit een van de duistere plekken van de aarde geweest."